

Mateja Gomboc

Mala slovnica slovenskega jezika

Priročnik za šolo in vsakdanjo rabo

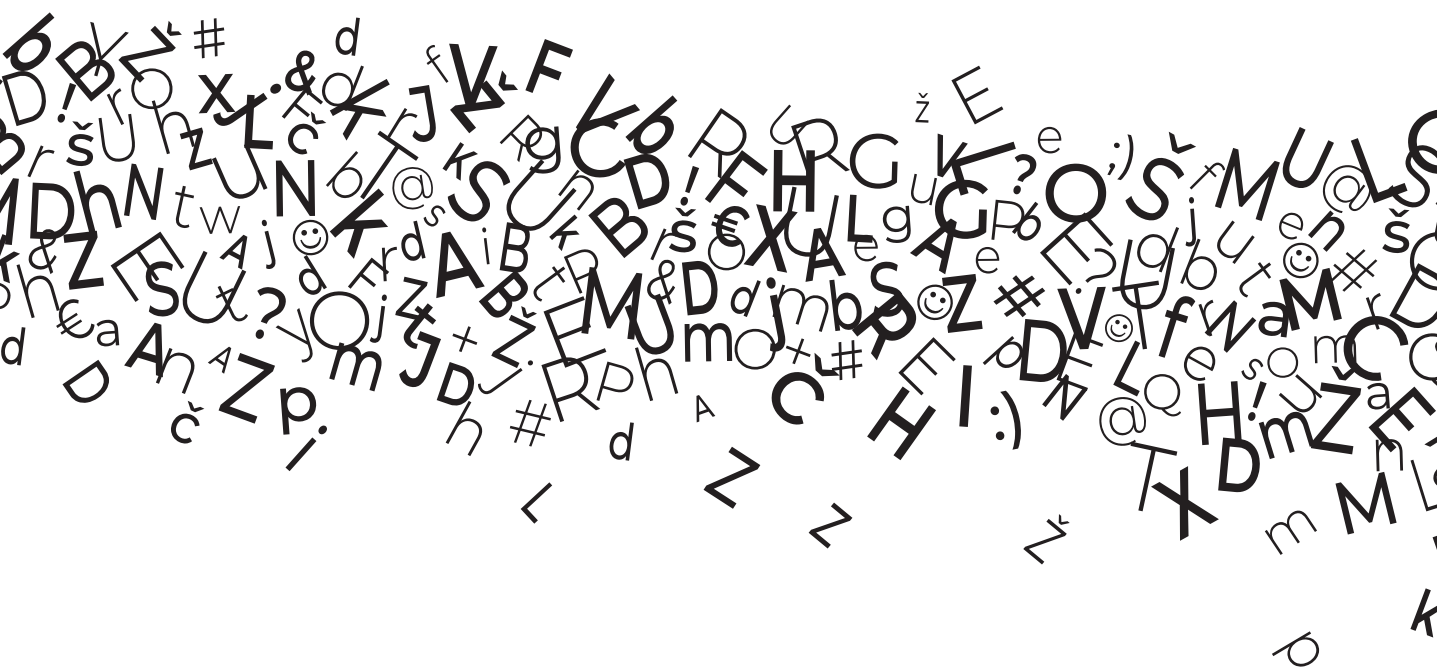

Mateja Gomboc

Mala slovnica

slovenskega jezika

Priročnik za šolo in vsakdanjo rabo

MALA SLOVNICA SLOVENSKEGA JEZIKA

Priročnik za šolo in vsakdanjo rabo

<i>Avtorica</i>	Mateja Gomboc
<i>Recenzenti</i>	prof. dr. Irena Stramljič Breznik (1. izdaja), Dragica Debeljak, prof. (1. izdaja), dr. David Puc (2. izdaja)
<i>Lektorja</i>	Nuša Radinja, prof. (1. izdaja), dr. David Puc (2. izdaja)
<i>Oblikovanje in oprema</i>	Umer, d. o. o.
<i>Prelom</i>	Boex DTP, d. o. o.
<i>Urednica prve izdaje</i>	Majda Degan Kapus
<i>Urednica</i>	Špela Kikelj
<i>Glavni urednik</i>	Vasja Kožuh
<i>Izvršna direktorica</i>	
<i>Divizije založništev</i>	Ada de Costa Petan

DZS, založništvo in trgovina, d. d., 2020

Vse pravice pridržane. Brez pisnega dovoljenja Založbe je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, dajanje na voljo javnosti (internet), predelava ali vsaka druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki. Odstranitev tega podatka je kazniva.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'36(035)

GOMBOC, Mateja, 1964-

Mala slovnica slovenskega jezika : priročnik za šolo in vsakdanjo rabo /
Mateja Gomboc. - 2. izd., 1. natis. - Ljubljana : DZS, 2020

ISBN 978-961-02-1000-9
COBISS.SI-ID 31034627

 znanje uresničuje sanje
DZS, d. d., DIMIZIJA ZALOŽNIŠTEV
IZOBRAŽEVALNO ZALOŽNIŠTVO
<http://www.dzs.si>
e-pošta: info.narocila@dzs.si
tel. št.: 01/ 30 69 879

 e vedež
Izobraževalni
portal

www.eVedez.si

Kazalo

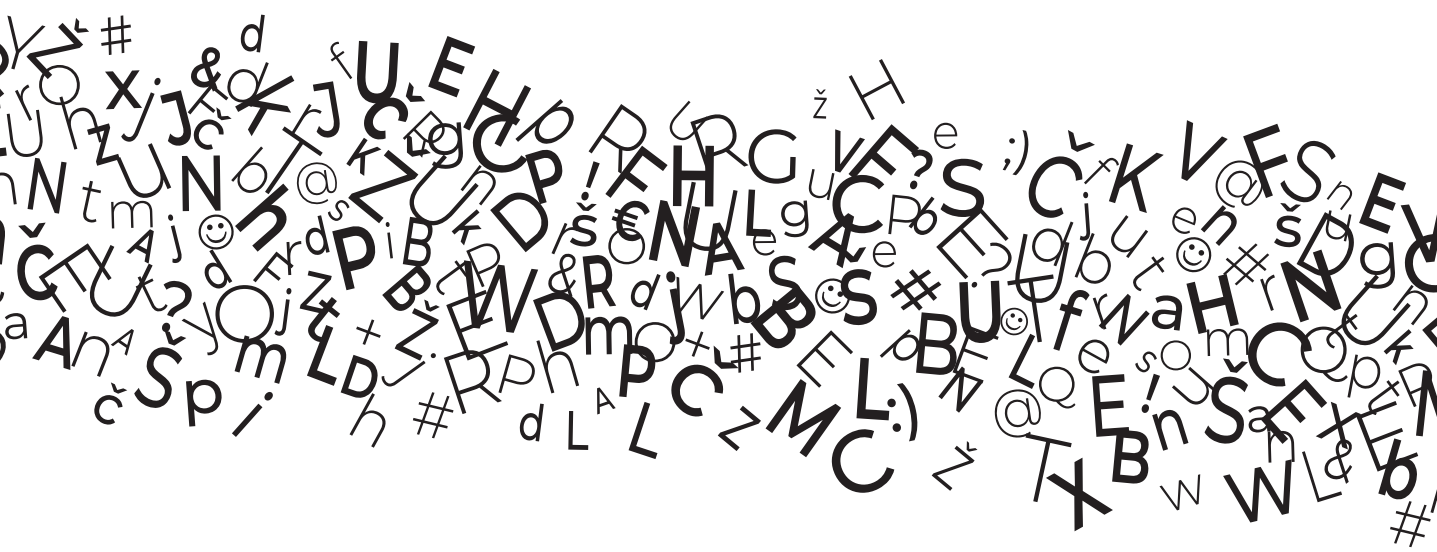
Slovenski jezik v času in prostoru	9
Zgodovina slovenskega jezika	10
Indoevropski prajezik	10
Praslovanščina	12
Stara cerkvena slovanščina	13
Razvoj slovenskega jezika	13
Prvi zapisi v slovenskem jeziku	13
Reformacija ali protestantizem	15
17. stoletje	16
18. stoletje	17
Prva polovica 19. stoletja	18
Druga polovica 19. stoletja	20
Prva polovica 20. stoletja	21
Druga polovica 20. stoletja do dandanes	22
Razvoj pisave	24
Slovenski jezik v okolju	26
Slovenščina kot uradni jezik	26
Slovenščina kot državni jezik	27
Jezikovna politika	27
Slovenščina kot materni jezik	27
Slovenščina kot nematerni jezik – drugi jezik ali jezik okolja	28
Slovenščina kot tuji jezik	28
Slovenščina v Evropski uniji	29
Slovenščina v zamejstvu	29
Slovenščina v zdomstvu in izseljenstvu	31
Skrb za jezik	32
Socialne zvrsti slovenskega jezika	33
Knjižna zvrst	33
Zborni jezik	34
Knjižni pogovorni jezik	34
Neknjižne zvrsti	35
Prostorske zvrsti	35
Interesne govorice	37
Jezikovni priročniki	38
Slovar slovenskega knjižnega jezika	39
Slovenski pravopis	41
Etimološki slovar	42
Slovar tujk	43

Jezikovni sestav	45
Glasoslovje	47
Glásnik in črka	47
Samoglasniki	48
Značilnosti samoglasnikov	49
Polglasnik	51
Soglasniki	51
Zvočniki	52
Nezvočniki	53
Predlogi z/s in k/h	53
Besedoslovje	54
Besede glede na število pomenov	54
Odnosi med besedami	56
Besedna družina	57
Tematsko polje	57
Slogovna vrednost besed	57
Vrste slogovno zaznamovanih besed	58
Vrste besednih zvez	59
Izvor besed	60
Prevzemanje tujih besed	62
Besedotvorje	63
Tvorjenke	63
Skladenjska podstava	64
Podstava in obrazilo	64
Vrste tvorjenk	65
Nastanek tvorjenk	67
Glasovne spremembe	67
Oblikoslovje	69
Besedne vrste	70
Samostalnik	72
Pridevnik	79
Zaimek	81
Samostalniški zaimek	82
Pridevniški zaimek	84
Števnik	85
Glagol	87
Prislov	93
Predlog	94
Veznik	95
Členek	96
Medmet	97
Skladnja	98
Besedne zveze	98
Samostalniška besedna zveza	99
Pridevniška besedna zveza	100

Prislovna besedna zveza	100
Glagolska besedna zveza	101
Pretvorbe besednih zvez	102
Poved	102
Skladenjski naklon	103
Stavek	103
Stavčni člani	104
Povedek	104
Osebek	105
Predmet	106
Prislovno določilo	107
Razmerja med besedami	108
Večstavčna poved	109
Priredje	109
Podredje	111
Stavčna struktura povedi (S-struktura)	112
Pravopis	115
Deljenje besed	116
Zapisovanje prevzetih besed	116
Pisanje skupaj in narazen	117
Posebnosti pri pisanju skupaj in narazen pri zloženkah	118
Posebnosti pri pisanju skupaj in narazen pri sklopih	119
Zapisovanje okrajšav	119
Velika in mala začetnica	121
Velika začetnica v lastnih imenih	121
Osebna lastna imena	122
Zemljepisna lastna imena	122
Stvarna lastna imena	123
Ločila	125
Končna ločila	125
Pika	125
Vprašaj	126
Klicaj	126
Tri pike	127
Nekončna ločila	127
Vejica	127
Podpičje	128
Dvopičje	128
Narekovaj	129
Pomišljaj	129
Vezaj	130
Oklepaj	130
Ločila v premem in odvisnem govoru	131

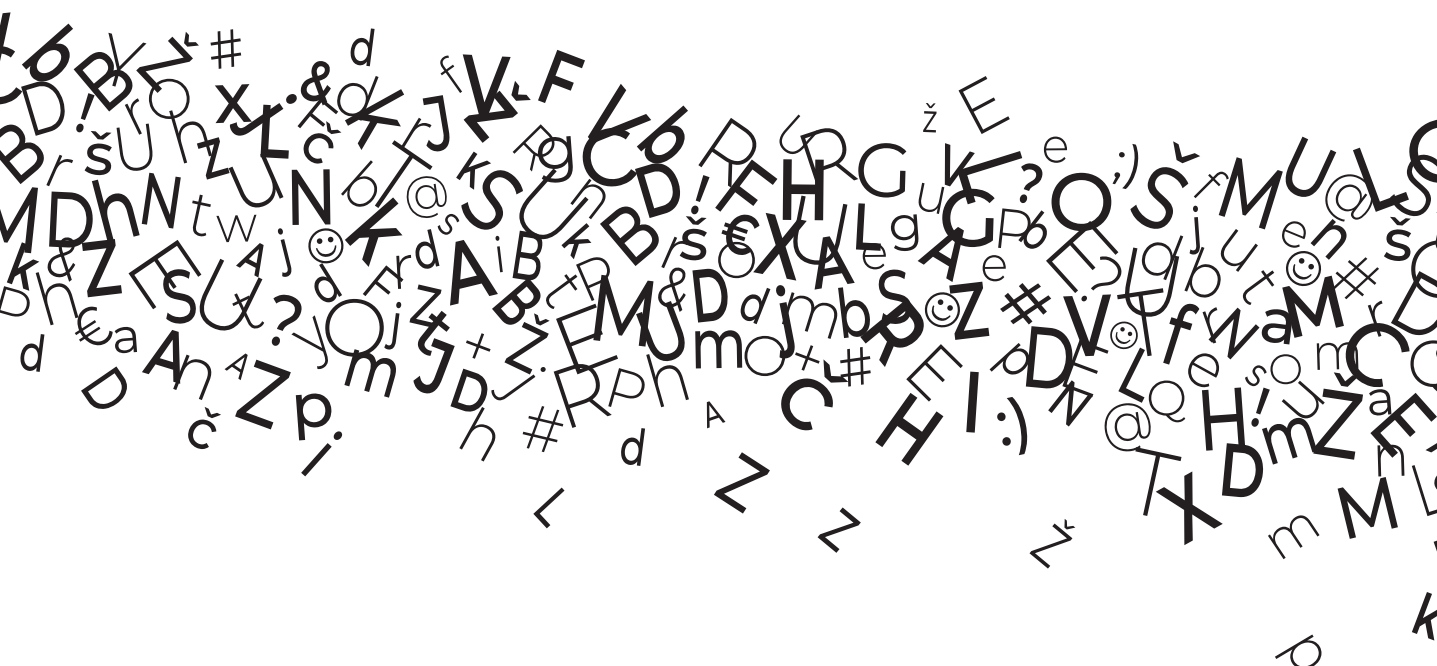
Sporazumevanje	133
Kaj je sporazumevanje	134
Dejavniki sporazumevanja	134
Lastnosti uspešnega sporazumevanja	135
Poznavanje teme	135
Upoštevanje okoliščin	135
Upoštevanje prenosnika	135
Upoštevanje pravil in prvin besednega jezika	136
Lektoriranje besedila	136
Upoštevanje značilne zgradbe besedilnih vrst	136
Besedilo	137
Tvorjenje besedila	137
Faze pripravljanja besedila	137
Zgradba besedila	138
Povezovanje v besedilu	140
Pomensko razmerje v besedilu	140
Razmerja med povedmi	140
Načini razvijanja teme	141
Oblikovno razmerje v besedilu	143
Aktualnostno razmerje v besedilu	144
Vrste besedil	145
Umetnostno in neumetnostno besedilo	145
Govorjeno in zapisano besedilo	146
Objektivno in subjektivno besedilo	147
Javno in zasebno besedilo	148
Uradno in neuradno besedilo	149
Enogovorno in dvogovorno besedilo	150
Besedilo glede na njegovo funkcijo	152
Praktičnosporazumevalno besedilo	152
Uradovalno besedilo	153
Strokovno besedilo	154
Publicistično besedilo	156
Besedilne vrste	159
Pogovor	160
Intervju	161
Voščilo	162
Čestitka	164
Vabilo	165
Zahvala	166
Opravičilo	168
Uradno pismo (prošnja, prijava, pritožba ...)	169
Življenjepis	172
Zapisnik	173
Predstavitev	175
Referat	177
Poljudnoznanstveni članek	178

Oglaševalno besedilo	180
Poročilo	181
Reportaža	182
Ocena	184
Stvarno kazalo	186

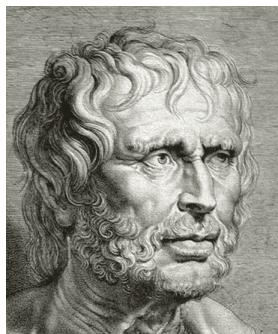

Slovenski jezik v času in prostoru

1

Zgodovina slovenskega jezika

Non sum uni angulo
natus, patria mea totus hic
mundus est.

Nisem rojen zato, da bi
ždel na enem kraju, moja
domovina je ves ta svet.

Seneka

živi in izumrli jeziki

Znanstveniki domnevajo, da se je jezik, seveda govorjeni, začel razvijati pred kakšnimi sto tisoč leti, in sicer nekje v Mali Aziji. Toda marsikaj o razvoju jezikov ostaja še skrivnost.

Jezik je nastajal in se razvijal v okviru določenega časa in prostora. Od prvih neartikuliranih glasov se je v tisočletjih izoblikoval, razvija pa se še dandanes. To velja tudi za slovenščino, ki je **živ jezik**. To pomeni, da ga uporabljamo v vsakdanjem, praktičnem in uradovalnem sporazumevanju.

Temeljna značilnost vsakega živega naravnega jezika je postopni razvoj v času. To pomeni, da se jezik v tisočletjih razvija, spreminja in dopolnjuje. Tudi slovenski jezik je nastajal v zgodovinskem procesu.

Poznamo še t. i. **izumrle jezike**, ki jih ljudje ne uporabljajo več kot jezik vsakdanjega sporazumevanja. To so npr. latinščina, stara cerkvena slovanščina, stara grščina, sanskrt idr. Iz nekaterih so se razvili posamezni sodobni jeziki (iz latinščine so se na primer razvili romanski jeziki). Ti jeziki, zlasti latinščina in stara grščina, ki ju imenujemo klasična, imajo pomembno vlogo, saj so dali številne korene tako slovenskim kot tudi prevzetim besedam, zlasti v strokovnem izražanju. Zato so še vedno zanimivi in koristni za učenje in preučevanje.

Indoevropski prajezik

Prve človekove besede so bile najverjetneje tiste, s katerimi je opozarjal na nevarnost, se branil, usmerjal drugega, opozarjal nase in podobno. Osnovne besede pa so tiste, s katerimi je poimenoval svoje najbližje (očeta, mater, brata, sestro, strica ...), hrano in vse, kar je z njo povezano (polje, pridelke, živali, orodja). Ko so jezikoslovci primerjali različne evropske in južnoazijske jezike, so odkrili številne podobnosti.

Na podlagi teh podobnosti med posameznimi jeziki znanost sklepa, da so se razvili iz skupnega prajezika. To je **indoevropski prajezik** ali **praindoevropsščina**. Tega naj bi govorili v razdobju **med 4500 in 2500 leti pred Kr.** na ozemlju Vzhodne Evrope in zahodne Azije.

Besede, ki so skupne vsem ali večini indoevropskih jezikov, naj bi torej izhajale iz tistega časa (*mati, brat, sestra, vdova, dati, pet, sto, nov, miš, volk*...). **S prese-ljevanji ljudstev** pa se je ta prajezik razširil in spreminjal.

Prvotni indoevropski prajezik je bil s slovničnega vidika zelo razgiban: imel je osem sklonov, tri slovnične spole, obstajala je tudi dvojina. Če primerjamo večje jezikovne skupine, ki so se razvile iz praslovanščine, ugotavljamo, da so **slovanski jeziki**, na primer slovenščina, še dandanes izrazito pregibni (to pomeni, da se pregibajo v končnicah). Enako velja tudi za baltske jezike, ki so slovanskim zelo blizu. **Romanski in germanski jeziki** pa so pregibnost v končnicah precej izgubili.

Stari izumrli jeziki, na primer stara grščina, latinščina in sanskrt, so si v osnovah precej podobni. Za vse tri jezike velja, da imajo pri pregibanju veliko različnih končnic, ki so jih sedanji živi jeziki po večini opustili.

Jeziki, ki so se razvili iz indoevropskega prajezika, so pravzaprav narečja pra-indoevropsčine. Več stoletij so se spreminjali in dobivali vsak svojo podobo. Znanstveniki so jih glede na izgovorjavo števila *sto* razdelili na **kentumske** (po latinski besedi *centum*, izg. *kentum*) in **satemske** (po avestiški besedi *satəm*).

satemski jeziki,
kentumski jeziki

Kentumski jeziki so se prvi odcepili od prvotnega skupnega prostora. Med te jezike spadajo:

- **germanski jeziki** (nemški, angleški, nizozemski, flamski, danski, islandski, norveški in švedski),
- **romanski jeziki** (francoski, italijanski, furlanski, retoromanski, španski, katalonski, portugalski, provansalski, romunski in moldavski),
- **keltski jeziki** (irski, bretonski, valižanski in škotski) in
- **grški jezik**.

Satemski jeziki so dlje časa ostali povezani, potem pa so se ločili na:

- **indijske jezike**,
- **iranske jezike**,
- **baltske** (litovski in latvijski),
- **slovanske jezike** (natančneje so obravnavani pri praslovanščini),
- **armenski jezik** in
- **albanski jezik**.

jezikovne družine
v Evropi

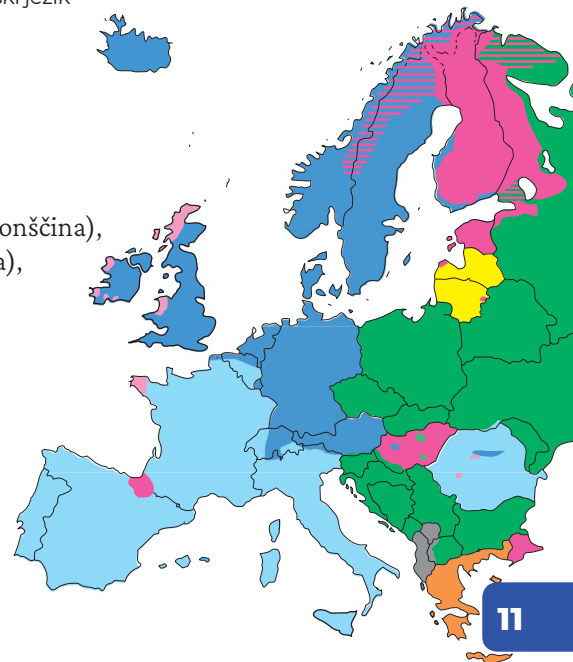
V Evropi prevladujejo **tri večje jezikovne skupine**:
slovanski, germanski in romanski jeziki.

Nekateri jeziki v Evropi pa **niso indoevropskega izvora**:

- ugrofinski jeziki (madžarščina, finščina, estonščina, laponščina),
- baskovščina (potomka staroselskega evropskega jezika),
- malteščina (afroazijski jezik),
- grenlandski jezik,
- altajski jeziki (npr. turščina, krimski tatarščina).

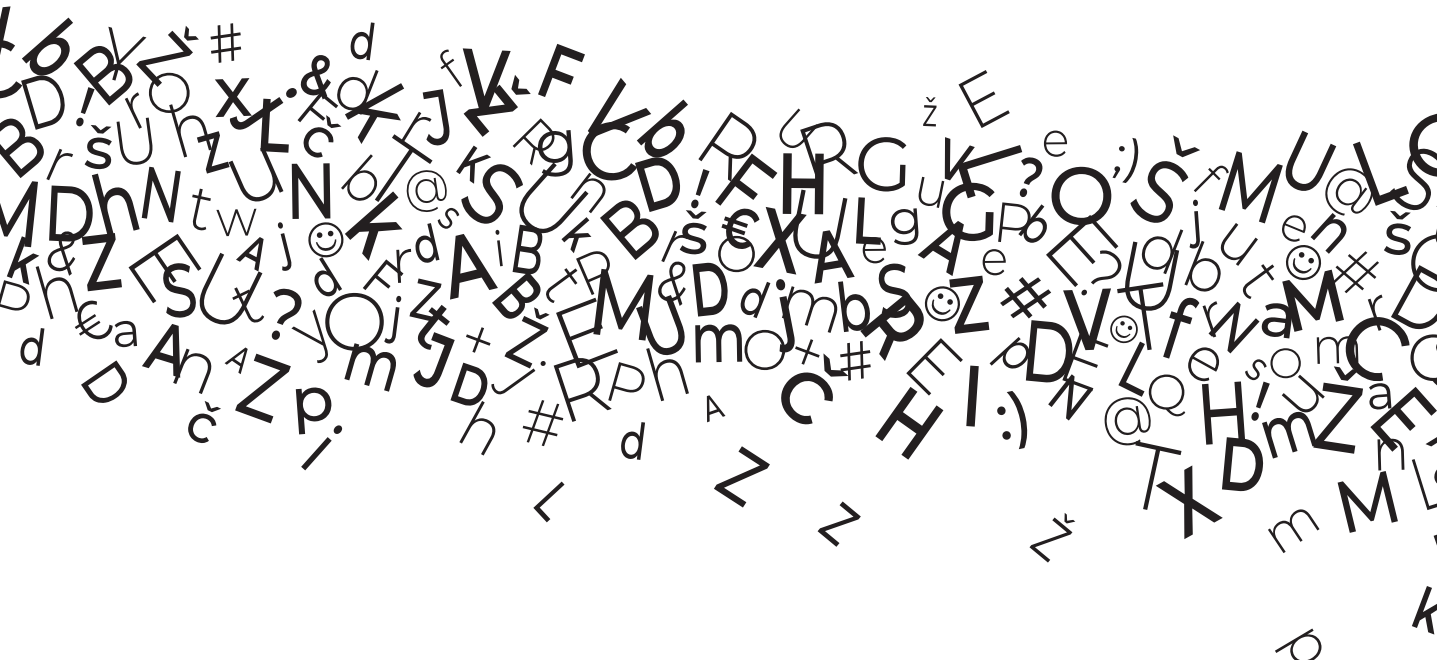
Jezikovne družine v Evropi:

romanski jeziki	germanski jeziki	slovanski jeziki
keltski jeziki	grški jezik	albanski jezik
baltski jeziki	neindoevropski jeziki	

Jezikovni sestav

2

Jezikovni sestav

Jezik lahko spoznavamo z vidika njegove vsakdanje uporabe, torej kako ga uporabljamo v različnih okoljih, se z njim sporazumevamo, kako z njegovo uporabo dosegamo določene namene. Besedilo mora biti jezikovno pravilno in slovnično dosledno, zato moramo poznati njegove jezikovne značilnosti, tj. njegovo sestavo. Na podlagi dobrega poznavanja jezika lahko odpravimo naše lastne slovnične, pravopisne in pravorečne napake. Poleg tega nam dobro poznavanje maternega jezika in njegovih slovničnih lastnosti pomaga pri razumevanju in spoznavanju tujega jezika.

Vsak jezik je splet posameznih enot. Če izhajamo od najmanjše k največji, je vrstni red jezikovnih prvin tak:

glásnik/črka ► beseda ► besedna zveza ► stavek ► poved ► besedilo

Glásnik ali fonem je najmanjša jezikovna enota, ki zaznamuje posamezni glas in razločuje pomen v besedah.

Črka ali grafem je pisno znamenje za glasnike.

Ker je grafem najmanjša razločevalna enota znotraj določene pisave, lahko v drugih pisavah zaznamuje večje enote, npr. zloge pri zlogovni pisavi (tako je v japonski pisavi).

Beseda ali leksem je jezikovna enota, sestavljena iz glasnikov. Je najmanjša pomensko samostojna enota sporočila. Z njo označujemo pojme in poimenujemo dele stvarnosti.

Besedna zveza ali sintagma je zveza besed z določenim pomenom.

Stavek je skupina besed, ki so zbrane okoli osebne glagolske oblike.

Poved je najmanjša jezikovna enota sporočila, ki je že sama lahko sporočilo.

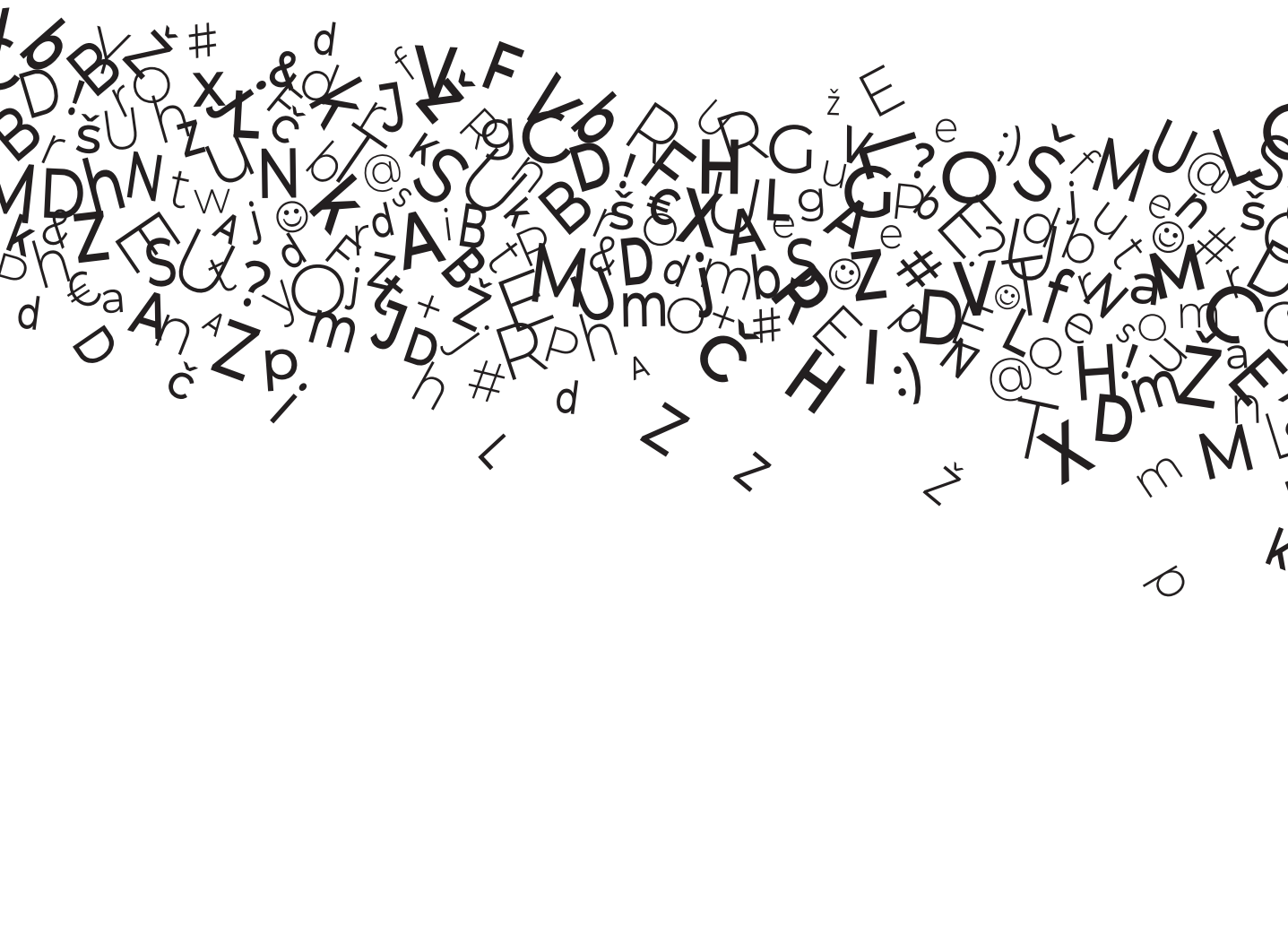
Besedilo je zaokrožena enota sporazumevanja, ki vsebuje eno ali več povedi.

jezikovne ravni

Posamezne jezikovne prvine preučujemo v okviru slovničnega sestava:

- Glásnik ali fonem je osnovna enota **pravorečja** oziroma glasoslovja (fonetike). Izrazno stran zapisanih besed zaznamujemo s črkami ali grafemi, pravilen zapis besed pa obravnava **pravopis**.
- Besedo glede na pomen preučujemo v **besedoslovju**, glede na tvorjenost v **besedotvorju** in glede na obliko v **oblikoslovju**.
- Višje enote besedila, tj. besedne zveze, stavke, povedi in besedila, obravnava **skladnja** (sintaksa) ali slovnična sestava besedil. **Pomenoslovje** preučuje, kako je skladenjska sestava izražena na pomenski ravnini.

V naslednjih poglavjih bomo spoznali posamezne ravni slovenskega knjižnega jezika.

Besedilo, ki je zapisano, mora biti pravopisno pravilno in urejeno. Jezikovna pravila o slovenskem knjižnem jeziku so natančno določena in predstavljena v Slovenskem pravopisu, in sicer v prvem delu z naslovom Pravila.

Deljenje besed

Nekaterih besed se ne da deliti: *oče, čmrlj, skrb, uk, azil ...*

Včasih nas konec vrstice prisili k temu, da moramo besedo deliti. Za pravilno deljenje upoštevamo sestavo zloga. Poglavitni načeli sta:

- v vsakem delu deljene besede mora biti en samoglasnik, okrog njega pa soglasniki;
- del mora biti izgovorljiv.

Poglejmo si še nekaj posebnosti.

- Soglasnik med dvema samoglasnikoma gre k naslednjemu zlogu: *va-ja, po-tek*.
- Soglasniški sklop mora biti izgovorljiv: *me-sto, mes-to; ve-ščina, veš-čina, večči-na; po-lje, pol-je; ko-nja, kon-ja; po-števanka, poš-tevanka, pošte-vanka, poštevan-ka* (ne **vz-hajati*, temveč *vzha-jati*).
- Če je soglasniški sklop neizgovorljiv, prenesemo le izgovorljivi del: *maj-hen, prav-da*.
- Ob samoglasniku morajo biti tudi soglasniki: *ut-va-ra* (ne pa: **u-tva-ra*).
- Sestavljenke, zloženke in sklope navadno delimo na mejah sestavin: *od-preti, čez-meren, po-drezati, peš-pot*.
- Samoglasniški sklop lahko delimo: *po-ot-ro-či-ti, po-is-ka-ti*.
- Soglasniške sklope iz enakih glasov delimo: *od-da-lji-ti*.
- Tujih črkovnih sklopov, ki zaznamujejo en sam glas, ne delimo: *Shake-speare, Goe-the*.

Zapisovanje prevzetih besed

Pravopis nas uči tudi pravilnega zapisovanja prevzetih besed. Oglejmo si zapis občnih in lastnih imen.

zapisovanje prevzetih občnih besed

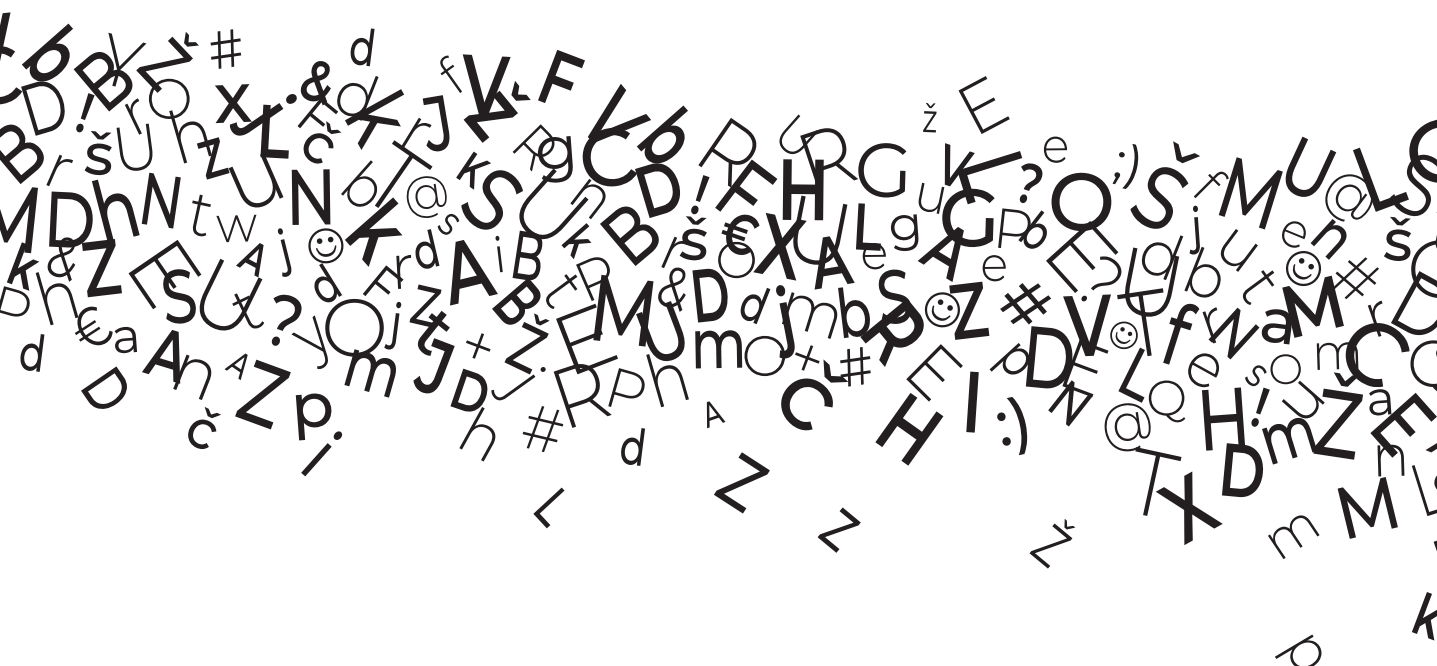
Prevzeta občna imena

Največ občnih prevzetih imen slovenimo.

- **Citatne besede** v celoti ohranjajo izviren zapis: *a priori, online, corpus delicti*. V to skupino spadajo latinske besede, glasbeni izrazi in nekatere angleške besede.
- Pri **tujkah** je koren prevzete besede ostal nespremenjen, spreminja se le končnica: *allegro, alegra; jazz, jazza; peugeot, peugeota* (kot vrsta in ne kot znamka avtomobila).
- **Sposojenke** so popolnoma poslovenjene prevzete besede, npr. *miting, demokracija, kokakola, pica, biologija*.

Sporazumevanje

4

Kaj je sporazumevanje

Človekovo življenje nenehno spremlja sporazumevanje.

Osnovni dejavnosti sporazumevanja sta **sporočanje** oz. tvorjenje in **sprejemanje**.

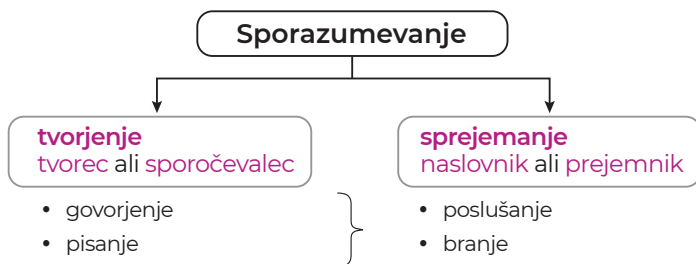
Pri sporazumevanju sodelujeta **sporočevalec** ali **tvorec** in **naslovnik** ali **prejemnik**.

Dejavnosti sporazumevanja so **govorjenje** in **poslušanje**, **pisanje** in **branje**.

Sporazumevanje je lahko **dvosmerno**. Pri tem se vlogi sporočevalca in naslovnika menjavata. V govornih besedilih je to pri pogovoru, v zapisanih pri dopisovanju.

Če se vlogi sporočevalca in prejemnika ne zamenjata, je sporazumevanje **enosmerno**.

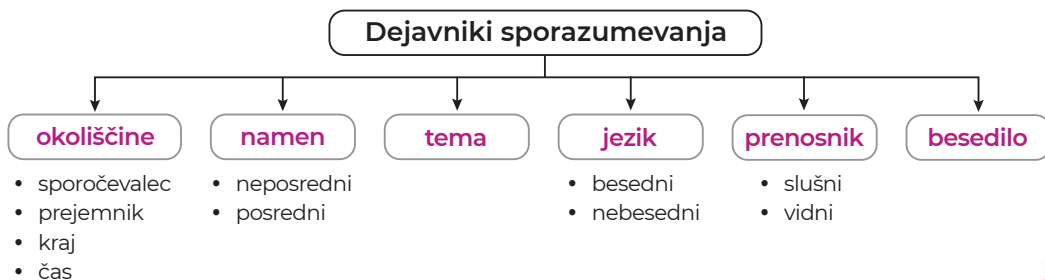
V govornih besedilih je to pri gledanju televizijskega programa, poslušanju predavanja, v zapisanih pa pri branju.

Dejavniki sporazumevanja

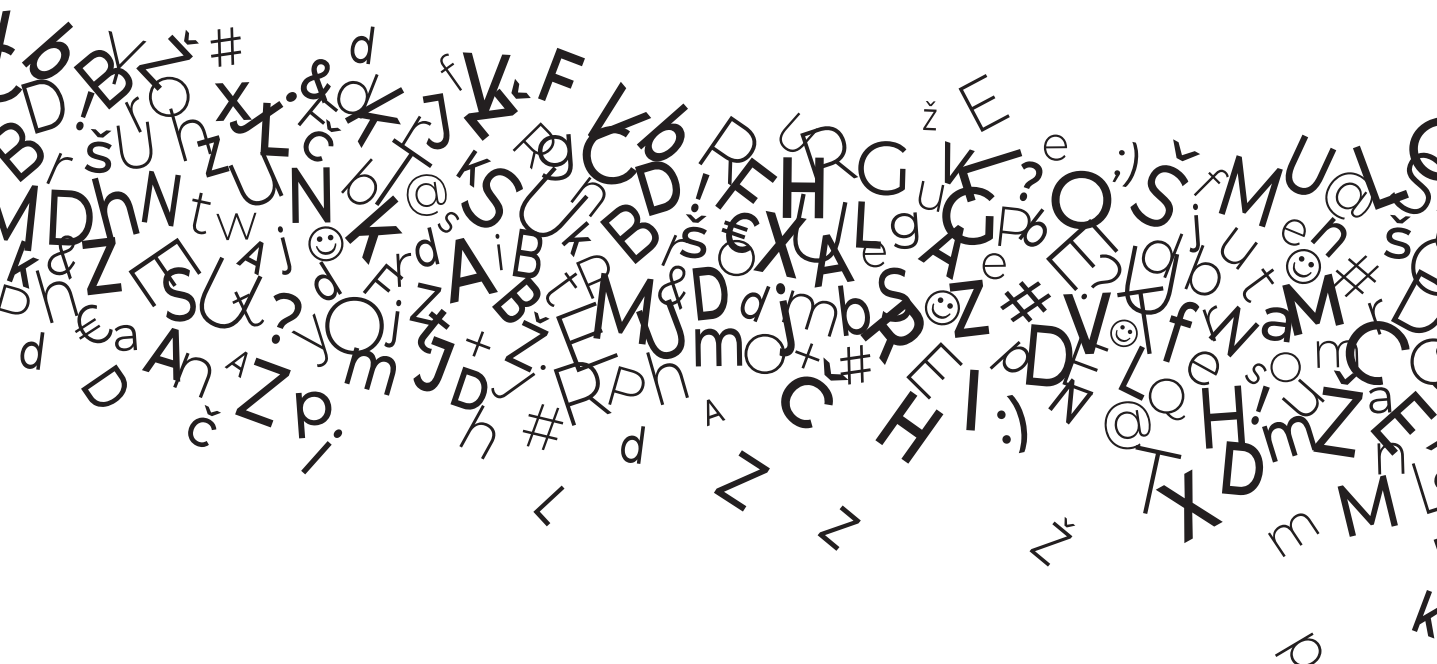
Pri ustvarjanju besedila moramo kot sporočevalci upoštevati **dejavnike sporazumevanja**. To so:

- **okolščine**, ki obsegajo informacije o razmerah, v katerih poteka sporazumevanje. To so:
 - sporočevalec ali tvorec – oseba, ki tvori besedilo,
 - prejemnik ali naslovnik – oseba, ki mu je besedilo namenjeno,
 - kraj – prostor, v katerem poteka sporazumevanje,
 - čas, ko se besedilo posreduje;
- **namen** oz. cilj, ki ga želi sporočevalec doseči pri prejemniku in ga lahko izrazi neposredno (*Govorite tiše, prosim.!*) ali posredno (*Se vam ne zdi, da ste preglasni?*);
- **tema**, o kateri želi tvorec sporočiti;
- **jezik** kot osnovno sredstvo sporazumevanja in je lahko besedni ali nebesedni (gibi, drža telesa, hitrost govora; slike, tipi črk, odstavki);
- **prenosnik** – vidni ali slušni, in
- **besedilo** kot osrednja enota sporočanja.

Besedilne vrste

5

Besedilne vrste

Besedila ustvarjamo v zasebnem in javnem okolju, zato se med seboj tudi razlikujejo, saj upoštevamo starost, znanje, zanimanje in vlogo sporočevalca. V različnih družbenih položajih tvorimo besedila z določenim namenom: sporočevalca vabimo, se mu zahvaljujemo, opravičujemo, ga pooblašamo, ga prosimo, seznanjamo z novo stvarnostjo. Z besedilom obveščamo, potrjujemo svoje besede ali dejanje, se odločamo, pogajamo, preklicujemo.

Spoznali smo že različne vrste besedil: zasebna in javna, uradna in neuradna, govorjena in zapisana ter druga. Vsako od njih ima svoje značilnosti besednega in nebesednega jezika, ki jih upoštevamo pri tvorjenju besedila.

Besedila imajo tudi skupne lastnosti. To so **zunanja oblikovanost**, **vsebina** oziroma **tema**, **namen** in **jezikovne značilnosti**. Po skupnih značilnostih jih uvrščamo v **besedilne vrste**.

besedilne vrste

Pogovor

Pogovor je največkrat govorjeno besedilo in najpogostejši način sporazumevanja, saj v zasebnem življenju na tak način največkrat posredujemo informacije drug drugemu. Pogovor pa je značilen tudi za uradne okoliščine.

Ker se sporočevalec in naslovnik v pogovoru izmenjavata, je sporazumevanje **dvosmerno**.

replika, sekvenca

Pogovorni menjava rečemo **replika**, ki je lahko pobudna ali odzivna. Pobudno repliko izreče tisti, ki prične pogovor, sledi pa ji odzivna replika drugega sogovornika.

Zveza dveh replik je **sekvenca**.

neuradni pogovor

Neuradni pogovor je del našega praktičnega sporazumevanja. Njegove značilnosti so:

- Med sogovornikoma je enakovredno razmerje.
- Tema pogovora je vsakdanja, praktična, neuradna.
- Prevladujoče je subjektivno stališče.
- Jezik je neknjižni in pogosto krši jezikovno normo.
- Pogovor spremljajo prvine nebesednega jezika: kretnje, mimika, drža telesa, višina in barva glasu, hitrost idr.

V zadnjem času pogovor poteka tudi v zapisani obliki, na primer na družbenih omrežjih ali klepetalnicah.

uradni pogovor

Uradni pogovor poteka med osebami v uradovalnem okolju, npr. v poslovnih prostorih in na javnih mestih (v lokalih, delavnicah, trgovini ipd.). Značilnosti so:

- Med sogovornikoma je neenakovredno, uradno oziroma formalno razmerje.
- Tema je s strani sporočevalca vnaprej določena in pripravljena.
- Stališče je največkrat objektivno.
- Jezik je knjižni (največkrat knjižni pogovorni).